

ישיבת הר עציון בית מדרש האלקטרוני (ב.מ.א.)
*****

הפטרת השבוע

סידרת שיעורים ע"י הרב יהודה שביב

*****

הפטרת בשלח

מלחמה ושירה

(אשכנזים - שופטים פרקים ד' (1) - ה' ; ספרדים - פרק ה' בלבד)

א. שבת שירה

שבת שקוראים בה פרשת בשלח קרויה שבת שירה, זאת ודאי כדי לבטא שהשירה היא עיקרה של פרשה, והיא אמורה להקרין על השבת כולה. אבל אפשר שהשם ניתן גם בגלל מרכיב שירי נוסף שבה - הפטרת השבת אף היא שירה. למנהג הספרדים כל כולה שירה. למנהג האשכנזים רק חציה השני, אבל הוא כנראה עיקרה של הפטרה. הרי לנו צד שווה ראשון לפרשה ולהפטרה.

כלל זה - שירה - מתפרט לפרטים הרבה: תוכנה של השירה, נצחון ניסי על אויב שביקש לכלות ולהשמיד - 'מן השמים נלחמו'; חלקם המכריע של המים במפלת האויב, בפרשה - מי ים סוף, בהפטרה - מימיו של נחל קישון; רכב האויב - מקור גאוותו, נשטף במים; סגנונה של השירה שהוא סגנון מרומם, ולו מקצב וצלעות מקבילות וכמוהו כגלי הים המתנשאים; צורתה של השירה שהיא אריח על גבי לבנה; אופק ראייתה וחזונה של השירה, המשנה סדר זמנים, ועבר הווה ועתיד בה נשקו. כל אלה משותפים לפרשה ולהפטרה.

ב. בעקבות שירה של מטה ציפיה לשירה של מעלה

למנהגם של האשכנזים ההשוואה מתרחבת עוד יותר. המקבילות אינן רק בשירה, אלא אף בתמונות הרקע לשירה, היינו: המלחמה וספיחיה. אף מצינו לשונות משותפים כמו: "וישקף ה' אל מחנה מצרים... ויהם את מחנה מצרים" (י"ד, כד), וכנגדו - "ויהם ה' את סיסרא ואת כל המחנה" (ד', טו); "לא נשאר בהם עד אחד" (י"ד, כח), לעומת "לא נשאר עד אחד" (ד', טז); "אמר אויב... אחלק שלל (טז, ט) לעומת: "הלא ימצאו יחלקו שלל" (ה, ל).

נראה שהתמונה הקדומה של קריעת ים סוף ומקראות המדברים בה, ריחפו לנגד עיניו של בעל ספר שופטים. מסתבר אף כנגד עיניהם של דבורה וברק. מפליא אפוא שבפתיחת השירה כשהם מבקשים תקדים היסטורי, אין הם מזכירים את האירוע בים סוף אלא את זה שבסיני:

"ה' בצאתך משעיר, בצעדך משדה אדום ארץ רעשה גם שמים שמים נטפו גם עבים נטפו מים. הרים נזלו מפני ה' זה סיני מפני ה' אלהי ישראל" (ה', ד-ה).

לא מי ים סוף נזכרים כאן אלא מים שהנביעו תורה. אפשר שבשירה זאת רמוזה גם ציפיה גדולה, כשם שבעקבות קריעת ים סוף והנספח לה זכו לשירה גדולה של תורה; להתגלות שבסיני, כך ציפו גם דבורה וברק והעם שבעקבות ההתגלות של שבירת אויבים בארץ, תבוא ההתגלות היותר גדולה - זו הרוחנית. ותהי שירתם שלהם מבוא לשירה שתנבע מלמעלה (2).

אולי יש לכך ביטוי כבר בתחילת השירה ששרו דבורה וברק. "אנכי לה' אנכי אשירה...". נראה כי יש כאן כמין חזרה על תחילת שירת הים אשירה לה'. אבל השימוש הכפול במילה אנכי מלמד כי בתחילת השירה באה ההתגלות בסיני וכאילו מנסה להיקבע בפנים. מה ההתגלות פותחת ב'אנכי' אף שירת דבורה כן. נמצאת שירה זאת יונקת משירת הים ומהתגלות סיני כאחד.

ג. מלחמה ראשונה לעומת המלחמות הבאות

ואפשר שההסבר לכך כרוך בהפרש הגדול שבין שני האירועים. המאפיין של עם ישראל במלחמתו הראשונה כעם הוא היותו עומד מן הצד - "ה' ילחם לכם ואתם תחרישון" (י"ד, יד). ואף ש"חמשים עלו בני ישראל מארץ מצרים" (י"ג, יח), דהיינו מזויינים בכלי מלחמה (רש"י; ראבי"ע), בכל זאת לא נלחמו ממש ולא פעלו מאומה. איש מלחמה יחידי שעמד נגד המצרים היה ה' - "ה' איש מלחמה".

לעומת זאת המלחמה בימי דבורה וברק היא מלחמתם של ישראל, הם הנענים לצו האלהי להתייבב למלחמה "הלא צוה ה' אלהי ישראל, לך ומשכת בהר תבור... ומשכתי אליך אל נחל קישון את סיסרא... ואת רכבו ואת המונו" (ד', ו-ז). ולמרות שכמעט שלא נמצא בידי שבטי ישראל כלי נשק "מגן אם יראה ורמח בארבעים אלף בישראל" (ה', ח), בכל זאת לא נמנעו לוחמי ישראל מלחרוף נפשם במערכה. אמנם היטב ידעו הלוחמים - והדבר מצא ביטוי בשירה - כי לא כוחם הוא שהכריע אלא "מן שמים נלחמו, הכוכבים ממסלותם נלחמו עם סיסרא" (ה', כ). אבל ידיעה זאת לא מנעה מחלק מהם לשתף עצמם במלחמה. הרי זה מעין המעמד בסיני, שעמד כל כולו בסימן הפעולה המשותפת של ה' ובני ישראל. אלמלא ישראל מסכימים לקבל ואלמלא שהם מביעים נכונות ומכריזים 'נעשה ונשמע' - אין התורה ניתנת. נתינתו שלו היא הד להענות שלהם לקבל. נמצא, הרקע ההסטורי העמוק לחזיון שבימי דבורה, הוא מתן תורה שבסיני.

ואפשר שביקשו מתקני ההפטרה ללמד, כי מלחמה זו שעל הים, שאך ה' נלחם בה, אינה יכולה לשמש דגם למלחמות עתידיות של ישראל. זו מלחמה ראשונה וחד פעמית. במלחמות אחרות נדרשים ישראל לפעול בעצמם ורק אז יזכו לסיועו של מקום.

ד. אימתי פורצת שירה

באמת, כבר בפרשה עצמה מסופר על מלחמה השונה לגמרי באופייה מזו שעל הים. בסוף הפרשה מסופר על מלחמת עמלק וזו כבר נעשית בידי ישראל עצמם. "ויאמר ה' אל יהושע בחר לנו אנשים וצא הלחם בעמלק" (י"ז, ט). אמנם אף כאן אלמלא שהם משעבדים לבם למקום אין הם מצליחים (משנה ר"ה ג', ח), אך הם הנדרשים לפעול ולהלחם.

לפי זה מלחמת דבורה וברק בסיסרא היא מעין מלחמת יהושע בעמלק ולא מעין המלחמה בפרעה. ומלחמה זו אכן מצאה לה הד בשירתם - "מני אפרים שרשם בעמלק" (ה', יד) (3).

אבל, מעניין הדבר שהנצחון על עמלק לא הביא לידי שירה. שמא תאמר לא אמרו שירה כיוון שהם שניצחו והנס לא היה גלוי, הנה כיוצא בזה היה במלחמת ברק ודבורה ובכל זאת אמרו שירה.

אפשר שאין שירה נאמרת אלא עם המיגור הסופי של האויב. כשלא נשאר מן המצרים עד אחד - אמרו שירה, אבל אצל עמלק לא היה הנצחון שלם, אשר על כן באה השבועה הגדולה "כי יד על כס י-ה, מלחמה לה' בעמלק מדר דר".

ואפשר שאין השירה פורצת אלא בעקבות תקופה ארוכה של שעבוד ומרירות כשכבר כמעט כשל כח הסבל. אותם תהומות של דכאות משתחררים באחת עם הניצחון וההצלחה, ופורצת השירה. כך בשירה על הים שבאה לחתום תקופת עבדות קשה וממושכת, וכך שירת דבורה המסכמת עשרות שנות חיים בלתי נסבלים מצרות השכנים המדכאים. לעומת זאת התפרצותו של עמלק אף שעזה היתה ומכאיבה ביותר, אבל היא נמשכה רק ימים ספורים, ותוך זמן קצר הכניע יהושע את עמלק ואת עמו לפי חרב. וכיוון שלא היתה כאן צרה מעיקה וממושכת, גם לא באה שירה נוכח הנצחון.

ואף גם זאת, מספר שבועות לאחר הנס על הים והאופוריה הגדולה שאחזה בעם, פגע בהם עמלק. והיתה זאת נפילה גדולה, שהנה גילה העם שעדיין אין הוא בטוח מפני אויב ומתנכל, ואין בכוחו של הנצחון להבטיח שלוה של ממש. ואם כן מה מקום לשירה? אך אולי להיפך. שירת דבורה מלמדת כי אף על הצלה פורתא, על נצחון הנושא אופי זמני ("ותשקט הארץ ארבעים שנה"), נצחון שלא השתתפו בו כל שבטי ישראל, אף עליו יש לשיר ולהודות.

ה. שירה לשעה ושירה לדורות

שירת הים הותירה חותמה לדורות, אף שובצה בסדר התפילה היומיומי כחלק מפסוקי דזימרה, ואילו שירת דבורה חתומה בחותם השעה ואלמלא נקבעה כהפטרה אף לא היתה מוזכרת בבתי כנסיות, אלא היתה נלמדת בבתי מדרשות כדרך שאר פרקי המקרא.

אכן זה ההפרש בין מעשים בגאולת מצרים שהיא שורש כל הגאולות וכולן מכוחה הן באות, לבין גאולה חד פעמית.

ואפשר שהדבר מוצא את ביטויו בפתיחת השירות. זו שעל הים פתחה ב"אז ישיר משה", לשון הרומזת אל העתיד (4), לעומת שירת דבורה הפותחת ב"ושר דבורה וברקבן אבינעם ביום ההוא..." נאמרה השירה בו ביום ונשארה כשירת אותו יום. וכל כולה החזיקה מעמד ארבעים שנה, כאמור בחתימה "ותשקט הארץ ארבעים שנה".

באמת היה בכוחה של התשועה על הים ושירת ההודייה שבעקבותיה להרים את העם לפסגות שהיה נקבע בהן עולמית:

"ה' ימלוך לעולם ועד" - ר' יוסי הגלילי אומר: אילו אמרו ישראל על הים 'ה' מלך עולם ועד', לא היתה אומה ולשון שולטת בהן לעולם, אלא אמרו 'ה' ימלוך לעולם ועד' - לעתיד לבוא" (מכילתא).

ו. בין שירת דבורה לשירת דוד

פעמיים בשנה נקראת שירת הים בציבור. פעם אחת בתוך סדר הקריאה השוטף של הסדרות שבתורה, ופעם אחרת בשביעי של פסח, שבזה היום אירע זה המאורע.

וכדרך שהקריאות - שירה, כן ההפטרות שנקבעו לאותן קריאות פרשיות שירה הן, בהפטרות בשלח שירת דבורה כפי שאמרנו, ואילו להפטרות הקריאה בשביעי של פסח נקבעה שירת דוד (5). מדוע נקבעה ראשונה כהפטרה לקריאה הסדירה, וזו כהפטרה לקראת שביעי של פסח?

אפשר שזה הדבר: בקריאת שביעי של פסח השירה היא שיאה של הקריאה. וכל עצמה של הקריאה מתחילת פרשת בשלח לא באה אלא לתת את הרקע ולהגיע אל השירה. כיוון שכך אין יפה מלהתאים לה את שירתו של דוד, אותה השמיע ביום הציל ה' אותו מכף כל אויביו ומכף שאול (6).

אף סיומה של הקריאה בתורה יש בה צלילים של סיום, של גאולה שלימה - "ה' ימלוך לעולם ועד", וכבר דיברנו בה על הארץ ועל המקדש. ומה טוב מלצרף לה את שירת ההודייה של דוד, שהרי דוד הוא הגשר אל עולם הגאולה העתידי, שמשיח מזרעו הוא הקובע את הגאולה השלימה.

לעומת זאת כשקוראים בפרשת בשלח בסדר הפרשות אין חותמים בשירה. אלא ממשיכים במסעות בני ישראל על מסותיהם ומריבותיהם, ועל המלחמה הנוספת הפוגשת בהם. נמצאת התשועה על הים אינה אלא אתנחתא (שאם אמנם רישומה ניכר לדורות, הרי זה לטווחים ארוכים מאד, ואילו בטווח המידי שבים ימי הקטנות). לכך יפה להפטר לקריאה זו בשירת דבורה, שירה גדולה על תשועה גדולה, אבל בפירוש לא סוף פסוק, אלא אתנחתא "ותשקט הארץ ארבעים שנה".

הערות:

(1) מפסוק ד.

(2) באמת גם לאחר ההצלה על הים והשירה שבעקבותיה, נדרשה כמין התגלות של תורה. נאמר: "ויסע משה את בני ישראל מים סוף... ויבאו מרתה ולא יכלו לשתת מים ממרה... וילנו העם על משה... ויצעק אל ה' וירחו ה' עץ... שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו" (ט"ו, כב-כה) ומביא רש"י מן הגמ' בסנהדרין: "במרה נתן להם מקצת פרשיות של תורה שיתעסקו בהם". דבר זה נתמך מהמשך הכתוב "ויאמר אם שמע תשמע לקול ה'... והאזנת למצותיו ושמת כל חקי". מסתבר שלאחר ניצחון גדול והצלה מוחשית ממוות לחיים, שרוי העם באופוריה גדולה, ויש להמציא לו מיד אתגרים רוחניים גדולים כדי לעסוק בהם, שכן השקיעה לעמך

הבכא היומימי האפור, יש עימה סכנה גדולה של נפילה מאיגרא רמא. ולכן יש לתרגם את הימים הגדולים למפעלים שיש בהם לפרנס את הנפש גם בימים רגילים.

(3) בהשוואת המלחמות יעלה יפה פרט נוסף. בפרק ד' מסופר על קירבה גיאוגרפית בין עמלק למשפחת הקיני, מצאצאי יתרו. ובתורה הוזכרו בני הקיני בזיקה ניגודית לעמלק, כך בחזון בלעם "וירא את עמלק וישא משלו ויאמר... אחריתו עדי אבד. וירא את הקיני וישא משלו ויאמר איתן מושבך". וכך עולה גם מסמיכות מלחמת עמלק לביאת יתרו למחנה ישראל. שניהם שמעו כנראה בעת ובעונה אחת על יציאת מצרים, זה הגיב במלחמה, וזה - בהצטרפות. אף בהפטרה, סיסרא נלחם בישראל, ויעל אשת חבר הקיני מסייעת לישראל.

(4) ומכאן למדו רבותינו רמז לתחיית המתים מן התורה (סנהדרין צא ע"ב; מכילתא כאן). ובזוהר נאמר "ויאמרו לאמר - לדרי דרין, בגין דלא יתנשי מנייהו לעלמין, דכל מאן דזכי להאי שירתא דהאי עלמא זכי לה בעלמא דאתי וזכי לשבחה בה ביומיו דמלכא משיחא בחדוותא דכנסת ישראל בקב"ה. דכתיב 'לאמר' - לאמר כהוא זמנא... " (שמות, נד ע"ב. תרגום הדברים: לדורי דורות, בשל שלא יישכח מהם לעולמים, שכל הזוכה לשירה זאת בזה העולם זוכה לה בעולם הבא וזוכה לשבח בה בימי המלך המשיח בשמחת כנסת ישראל בקב"ה...). בפירוש החזקוני על התורה הוא כותב: "ויאמרו לאמר - אמרו לאמר לדורות, להנהיג שיאמר שירה זו תמיד, בכל יום".

(5) שמ"ב, כ"ב, וזו הפטרה שנקבעה כבר בזמן קדום, ראה מגילה לא ע"א.

(6) פשוטם של דברים: שאמרה בזקנותו כשחש דוד שכבר ניצל מכל אויביו. וראה באברבנאל שהתווכח עם תפיסה זו.

כל הזכויות שמורות 1997 ישיבת הר עציון